

պէ, որ ծերունի քահանայ մը կայ իր զաւկին մօտ հիւրարար, ամբողջ եռօր-սլաւիոյ մէջ ոչ մէկ քահանայ կամ ազգա-յին պաշտօնեայ կայ:

9.— Անգղիոյ հայաբնակ քաղաքներն են Լոնտօն, Մանչէսթըր, Սաութ Բօրթ եւ Լիվըրքուլ: Առաջինին մէջ կան իբր 800, իսկ միւսներուն մէջ շուրջ 500 Հայեր: Լոնտօնի մէջ ունինք հայաբնակս գեղեցիկ եկեղեցի մը, յարակից երկրամասնով միասին: Թէեւ Պ. Գալուստ Կիւլպէնկեանի կողմէ կառուցուած է ան եւ կը մատակա-րարուի իր կողմէ, բայց ամբողջովին յատ-կացուած է ժողովուրդին հոգեօր պէտքին: Իբրեւ ազգային վարչութիւն, տակաւին չը կայ ոչ մէկ մարմին. գոյութիւն ունին միայն Տիկնանց Միութիւն մը եւ աղքատախնամ մը: Եկեղեցին ունի իր քահա-նան, որ եկեղեցւոյ Բարերարէն կ'ընդունի իր ապրուստը, բայց կը ծառայէ ամբողջ ժողովուրդին: Մանչէսթըրի մէջ, որ մեր Եւրոպահայ ամենէն հին եւ կազմակերպեալ գաղութներէն մին է, ունինք ազգապատ-կան եկեղեցի, ազգային վարչութիւն, եւ բնութիւնական զբոսըստ, որուն կան-դամակցին կ'ընենք ևս, աղքատախնամ են: Հոգեօր Հովիւն է Տ. Ղեւոնդ Եպս.: Կըը-թական որեւէ ձեռնարկ չկայ ոչ Լոնտօն եւ ոչ Մանչէսթըր: Սաութ Բօրթ եւ Լիվըր-քուլ կը հովուուին Մանչէսթըրի եկեղեցիէն:

Ա Ն Կ Ե Ղ Մ Ե

Մի' վախճաւ դուն մաղէն անկեղծ.
Ուրբեներ ի՛նչ ալ խօսին,
Դուն զայն յարգէ սիրով մ'անեղծ.
Շուտ կը բըռչին խօսքեր սին:

Տէր եղիւ խօսիլ շիտակ,
Հեզ է Տէր ո՛ր որ դառնաւ.
Չար չունի շեշտ նպատակ,
Շուտ կ'անցնի ան եւ իր վընաս:

Թէ խիտ է ան եւ մեր խոստ,
Բարի է բայց, չի պահէր ինքն.
Ան կը խոսի արձակ բոլոր
Չարէն, սուսէն եւ կեղծիւն:

ԲԱԿ

ՊՈՂՈՍ ՓԱՇԱ ՆՈՒՊԱՐ

Հանոյթով կը զարդարեմք ՍԻՌԻՈՒՍի սիւնակ-ները պատմական եւ հոգեբանական այն վեր-լուծումներով, որոնց մէջ եզրափակուի Հայոց Կրօնի Առաջնորդը, Դեր. Տ. Թորգոմ Սըր-բազան, պատկերացուցած է հայ ժողովուրդի Մեծ Զաւակին, որպէս Վսեմ. Պօղոս Փաշա Նուպարին նկարագրելով, 1930 Յուլիս 1, կիւ-րակի օր, Դանիւրի Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ նորշին Առաջնորդարանին մէջ, Հ. Բ. Ը. Միւրքեան նախաձեռնութեամբ կարգա-դրուած համագայլին Յիշատակի հանդիսին տօնիւ:

Խմբք.

Ականատի չալը, որուն մահը կ'ող-բայ այսօր ամբողջ ազգը, մեր ժողովուրդին ժամանակակից ամենէն պատկանելի եւ բա-ցադիւ արժէք ներկայացնող գէմքերէն մին եղաւ:

Մեծ էր ան իր ծագումով, իր ծնուն-դով, իր կեանքով եւ իր գործերով:

Ծագումովը. որովհետեւ տոհմիկ շատա-ւիղն էր իշխանական տունի մը, զոր բախ-տը Սիւնեաց խորխոր լեռներէն փոխադրել էր յոնիական ափերուն վրայ, Զմիւռնիոյ նորակազմ հայ գաղութին մէջ փայլեցնե-լու համար իր ցեղական ձիրքերը:

Ծնունդովը. որովհետեւ զաւակն էր պե-տական մեծ վերանորոգիչի մը, որ, ԺԱ. դարուն, Բագրատունեաց փառապաշտէն ետ-քը, եզրապատու եկած եւ հին հայ նախարա-րական տուներու պատկանող քաղաքական եւ զինուորական գործիչներուն նման, ա-նոնցմէ ութը դար յետոյ, նորէն աւելի բար-ձրը աստիճանի մը վրայ թերեւս պանծա-ծացուցել էր իր ցեղը, միջազգային ուշա-դրութեան ու պատմութեան յանձնելով Հայ անունը:

Կեանքովը. որովհետեւ անհատներու կենսագրութեան մէջ դուն ուրեք կարելի է տեսնել որ պատուոյ մէջ եւ զիրքերու վը-րայ յառաջդիմութիւնը զուգընթաց եղած ըլլայ զուտ անձնական արժանիքի եւ աշ-խատութեան, այնպէս՝ ինչպէս կը հաս-տատուի իրենին մէջ: Իր գէմքը կը կնճը-ռօտէր, կ'ըսեն, երբ կ'ուզէին պատուել զինքը իբրեւ նախարարապետի որդի: Վա-սընդի կը խորհէր, անշուշտ իրաւամբ մի-

այն, թէ ճշմարիտ մեծութիւնը այն է, որուն ատաղձը իր անձին մէջ կրնայ զլուսնի մարդ:

Գործերով. որովհետեւ, ո՞վ չգիտեր այսօր զայն, մին հզաւ նա այն գործիչներէն, զգացումի և սկզբունքի տենդէն մարաւում, գաղափարի և իտէալի լոյսէն առաջնորդուած այն գործիչներէն, որոնք, մերթ րնազգարար, բայց ստէպ խորհրդածուած ծրագրերներով, իրենց կեանքի այն շրջանին մէջ մանաւանդ, ուր սիրտն ու բանականութիւնը իրենց լիալիը կազմութեան մէջ են ա՛լ, կ'ուզեն որ սէրը մեծագործութիւններ գործել տայ կամբին:

* * *

Իր կեանքը, տեսարան մ'ըլլալէ աւելի, զիրք մըն է մանաւանդ: Զայն զլուսնով, վայելիլէ աւելի կը սովորի մարդ, այսինքն կ'աճի փորձառութեամբ և հոգով միանգամայն:

Զեմ ուզեր կանգ տունել իր կեանքի այն մանրամասնութիւններուն առջև, որոնցմէ աւելին թերեւ մարդերէն շատեր պիտի ուզէին ու նոյն իսկ պիտի կարենային ցոյց տալ իբրեւ տարր իրենց կենսագրութեան: Պիտի չհազարգուէինք արգարե թէ ինչպէս, Ֆրանսայի և Զուլիցերիոյ մէջ իր երկրորդական ուսումնաւարտելէ, Բարիլի Ecole Centrale-ին աշակերտելէ, ճարտարագէտ-երկրաչափի վիպական ստանալէ վերջ, իր ուսումը գործնական արժէքներու ընդունակ ընելու համար՝ գործաւորի պէս աշխատեցաւ Ֆրանսայի հանքերուն մէջ և երկաթուղիի գիծերուն վրայ, եթէ համոզուած չըլլայինք թէ այդ ամէնը ըրաւ, որպէսզի, ոչ թէ բան մը ըլլայ, այլ բան մը ընէ: Պիտի չուզէինք երբեք յիշել իսկ հոս թէ ինչպէս եւ ո՞րքան պատուանշաններ— զորս իր գլորցին մէջ զրա՞ծ լինելը հաւանաբար ինքն ալ մոռցած էր յետոյ— զարդարեցին իր կուրծքը, և զորս ստացած էր Բարիլի և Միլանի ցուցահանդէսներէն, Ֆրանսայի երկրագործական ընկերութիւնէն, պատուոյ Լէգէոնի ասպետութիւնէն և սպայութիւնէն, և զանազան կառավարութիւններէ, եթէ վստահ չըլլայինք թէ անոնք ամէնքը, իրական և արգար մըջանակներ միայն, իրեն համար կ'զան աւելի խթաններ կարծես աւելի աշ-

խատութեանց և արդիւնագործութեան:

Բան մ'ըլլալէ աւելի բան մ'ընելու կամ բան մ'ընել կարենալու համար միայն բան մ'ըլլալու իղձը ապահովարար ամէնէն մաքուր՝ ճիշդ եղաւ իր խիղճին: Ուրիշներ, հարուստի զաւակներ, հեշտութեան մէջ պիտի փնտռէին, ինքը աշխատութեան մէջ միայն դաւա կեանքի նպատակը: Ու, ինչ որ իր զմայլելի նկարագրին ամէնէն յատկանշական զիծը կը ցոլացնէ, այն է թէ, սկիզբէն, այսինքն զլուսնի և ճարտարարուեստին մարդը իր մէջ կազմուելուն առաջին օրէն, իր հակումները կ'ուզուին զէպի ժողովուրդին օգուտը: Որդի անոր, զոր Եգիպտացոց հասարակաց զգացումը «ֆիլլանին», այսինքն երկրագործ ժողովուրդին, հայրը» պիտի կոչէր յետոյ, կ'ուզէ որ իր տաղանդին երախայրիքը անոր նուիրուած զիւտ մ'ըլլայ. ու կը հնարէ «ինքնաշարժ արօր»ը, որով կարելի պիտի ըլլար զիւրութեամբ ճեղքել հողի ամէնէն կարծր գուղձերը: Նոյն հակումէն մղուելով է անշուշտ նաեւ որ յետոյ, 1905 ին, կ'ընդունի Եգիպտական Կառավարութիւնը Հոգովի երկրագործական համաժողովին մէջ ներկայացնելու պաշտօնը, եւ տիրական հեղինակութեամբ կը սատարէ հիմնարկութեանը «երկրագործական միջազգային կաճառ»ին, որ այնուհետեւ ամենամեծ ծառայութիւնները մատուց աշխարհի երկրագործութեան: Նոյնպէս, յետոյ, կը ստանձնէ վարչի պաշտօն Պէնէ-րայի անդղիական երկրագործական ընկերութեան մէջ ու վերջապէս, անմշակ եւ աղային հողերը նորագոյն մեթոտներով զարմանելու և բարեօքելու առաջին օրինակը կուտայ Եգիպտացիներուն:

Միևնոյն այդ ժողովրդանուէր հակումին աւելի կամ նուազ հանդիսաւոր արտայայտութիւնը կարելի է նկատել իր մէջ Եգիպտոսի երկաթուղիներուն վերակադմութեան, Սուտանի ջրաբաշխական ձեռնարկներուն մշակման, Աղեքսանդրիոյ հանրակառքերու և Մէնզալէի հողերու շահագործման և Գահրէի ջուրի ընկերութեանց կազմակերպումին, բազմաթիւ ուրիշ ձեռնարկներու, զրամատանց և միութեանց պատուիրակի և վարչի, նախագահի իր գործունէութեան, և մանաւանդ անմոռանալի այն մեծագործութեան մէջ,

որ իր հանճարը մեծագոյն նպաստ մը բերաւ դարազրուի կազմող ելեմտական՝ ճարտարարուեստական և երկրաշինական այն հսկայ և զեղեցիկ ձեռնարկին մէջ, որ առնապատի արեւակէզ ամայութեան մէջէն օր մը յանկարծ բողբոջեցուց Հելլիսթոլիսի գիւթական քաղաքը:

Եւ այս ամէնքը՝ երբ իր ազգակիցներէն շատ քիչեր կը ճանչնային զեռ զինքը, մինչ բոլոր օտարները իր մէջ ճանչցած ու յարգանքով մատնանիշ ընել սկսած էին արդէն ուշիմ, զիտուն, զործնամիտ ևւ պարկեշտ Հայը:

* * *

Հասարակ տեղիքի մը չափ սովորական դարձած ասութիւն մը եղած է մեր մէջ ըսել թէ Պօղոս Նուպարի մէջ շատ ուշ յայտնուած է Հայը: Կարելի չէ թերեւս գիտնալ թէ ո՛րչափ ճիշդ դատում մը կայ այս խօսքին մէջ: Ինչ որ կը կարծեմ սակայն թէ ճշմարիտ կրնայ լինիլ, այն է թէ Մեծն Նուպարի դաւակը երբ մօտեցաւ իր ազգին, անոր ընծայելու համար ինքզինքը, կազմուած՝ իր լրացեալ կատարելութեանը հասած և օգտակար միայն լինելու աստիճանին վերածած էր միայն իր անձը, իրբի իմացականութիւն, իրբե սիրտ և իրբե նկարագիր միանգամայն:

Որքան իրապէս օգտուած պիտի ըլլար միշտ այս ազգը, եթէ անձնութիւնները այդ կերպով և այդպիսի պայմաններով կատարուած ըլլային միշտ իրեն: Լոկ զգացումներով չէ որ կուգար նուիրուիլ իր ժողովուրդին, այլ մանաւանդ սկըզբունքներով: Ազմուկ, ազազակ, պատրանք չէր բերեր անոր, այլ արժանիք, այս բառին ամէնէն բարձր և շօշափելի ասումով:

Աղեքսանդրիա, ուր կը բնակէր ան այն միջոցին, իրբե Թաղական Խորհուրդի տեսնապետ՝ ազգային կեանքի մէջ առաջին մօտքին անդրանիկ արդիւնքը եղաւ ճէ յարկարաժիններէ բողկացած հասութաբեր այն հսկայ շէնքը, որ խարխիսն է այդ քաղաքի մեր ազգային կեանքի տնտեսական ապահովութեան: Իր ներկայութիւնը նոյն բարիքը յառաջ բերաւ Փահլրէի մէջ, երբ յետոյ հոս փոխադրեց իր բնակութիւնը: Տեղն է ըսել, մեր Առաջ-

նորդարանը, եթէ արժէք մը կը ներկայացնէ իրբե գիւտնական, երմտական, վարչական և կալուածական կազմակերպութիւն, անիկա զայդ կը պարտի ազգին գործերուն մէջ մասնակցութեանը՝ եզիպտահայ պետական մարդոց, որոնց տաաջինը եղած էր աղա Կարապետ Փալուստ մեծ բարերարը, և վերջինները Տիգրան փաշա, Գրիգոր Եղիական և մանաւանդ ինքը Պօղոս Նուպար, որ մինչև իր վերջնական մեկնումը Եւրոպա, և զեռ երկու տարի աւելի ետքը, իրբե տեսնապետ Թեմակահին, այնքան մօտէն հետեւեցաւ և հսկեց գործոց ընթացքին:

* * *

Ամէն ոք հասկցած էր թէ իր հօրը մահէն վերջ իր ազգին հոգին աւելի բազմած և բարձրացած էր իր գիտակցութեանը մէջ: Նուպար, անհաւաստելի հանճար գիւտնադիտական և պետական կազմակերպութեան մարդին մէջ, պատմական մեծութիւն մը՝ Թանգարանական արժէք մը, փառք մը, միայն եղած էր իր ցեղին համար, որուն՝ իր կարողութեան համապատասխան չափով օգտակար ըլլալու պատեհութիւն չէին տուած ո՛չ պարագաները թերեւ և ո՛չ ալ ազգային կոսկածամտութիւնը, Պէրլինի վեհաժողովին տուն մանաւանդ: Իր որդին, Պօղոս, կարծես կը փափաքի իսկոյն այդ թերին լեցնել, երբ անոր Թաղման վաղորդայնին իսկ, իրբե պսակ իր հօրը հողակոյտին վրայ, կը մտածէ ազգին մէկ միլիոն ֆրանք գումարի ընծայաբերութեան մը վրայ: Այդ գաղափարը, զոր իսկոյն կ'ուզէր զործադրել առեւտրական վարժարանի մը հիմնարկութեամբ և Եւրոպայի մէջ թռչակաւոր սաներու գետեղումով, յետոյ կ'իրազործէ կառուցումովը Փալուստեան Ազգային Վարժարանի շէնքին, որուն համար զիմում եղած էր իրեն, և որ Փահլրէի ազգային կրթութեան գործին վրայ պիտի զրուէր վերջին ու վրճաական կնիք մը, Պոստիկներու հաստատմամբ՝ որուն արդիւնքը սակայն կարճ մամանակէ վերջ յուսախար կ'ընէր զինքը:

Այդ շրջանին մէջ իր կատարած ազգային մեծագործութեանց լրումն ու պսակը պիտի ըլլար սակայն Հայկական Բարեգործական Ընդհանուր Միութիւնը, զոր հիմ-

նեց 1906-ի զատկի առաւօտուն. կոթողա-
կան գործ, որ իր անունը սերտիւ կապեց
ազգին սիրտին հետ, եւ որ պիտի մնայ
յաւերժական փառքի պսակ մը իր յիշա-
տակին պատուանդանին առջև: Բարեկոր-
ծականին — թող ներուի ինծի չեղտել այ-
սօր անգամ զէթ այդ կէտին վրայ, երբ
իր յուղարկութեան յաջորդ օրը խըմ-
բուած ենք այժմ այս տեղ՝ տակաւին կեն-
դանի իր ստուերին առջև — կրկին է ար-
ժէքը մեր ազգային իրականութեան մէջ,
բարոյական եւ նիւթական: Իրեն բարոյական
ձեռնարկ, ըստ իս մեծագոյն է անոր նշա-
նակութիւնը, վասնզի կը ներկայացնէ ազ-
գին ունեւոր դասակարգին ո՛չ թէ իրրեւ-
քմահաճոյքով այլ ի պարտաւորութենէ խո-
նարհումը՝ մերձեցումը ազգին վերքերուն
եւ կարիքներուն. տեսակ մը գործ կամ ա-
բարք վստահութեան, որ կը հիմնուի Պօ-
ղոս Նուպարի անուան կամ բարոյական
արժանիքին վրայ. իսկ իրեն նիւթական
ձեռնարկ, օգնութեան կամ նպաստի ան-
նախընթաց կապակերպութիւնն է ան մեր
մէջ, երեսուն տարիներէ ի վեր միշտ ա-
ւելի արդիւնաւորուած, որուն նախախնո-
մական զերին մասին որեւէ վարանք նե-
րկի պիտի չըլլար որեւէ Հայու, որ ունի
իր ազգին զգացումը:

Պօղոս փայլա — արեւելեան շուայա եւ
պանդոյր կենցաղի միայն յաճախ հոմանիշ
նկատուած այս տիտղոսը ո՛րչափ թոյլ կը
փակէր սկիզբէն իսկ իր անունին, Պօղոս
Նուպար այլեւս արեւցած՝ գրեթէ զգլխած
էր իր ժողովուրդին ծառայելու ըզմանքո-
վը. այդ պատճառաւ, 1912-ին, երբ ազգին
հոգեւոր գլուխը պաշտօն կը յանձնէր ի-
րեն թուրքիոյ հայկական վեց նահանգնե-
րու առանձնաշնորհումին համար գիւմել
մեծ պետութիւններուն, տեսնել պէտք էր
թէ ճշմարիտ հայրենասէրը, ձմրան եղա-
նակին, թողլով իր հանգիստը՝ որուն պէտք
ունէր իր զաղփաղփուն առողջութիւնը,
ի՛նչպէս զոռնէ զուռ կը թափուէր Եւրո-
պայի արքունիքներուն եւ նախարարատանց
առջև, մինչև որ վերջապէս գրաւելով ընդ-
դիմութեան վերջին ամրոցը, զոր Գերմա-
նիոյ արտաքին գործոց խորհրդականը՝
Յիւմէրման կանգնած էր միւս մեծ պետու-
թեանց հայանպաստ միտումներուն առջև,
կը յաջողէր ամենուն ընդունիլ եւ թուր-

քիոյ զործադրել տալ երկու Մարդպաննե-
րուն, Հօֆի եւ Վէսթնէնկի, առաքումը ի
Հայաստան:

Իսրայէլ Օրիի, Շահամիրի, Յովսէփ
Էմինի առաքելութիւնն էր զոր կը վերա-
կրկնէր այդ միջոցին Պօղոս Նուպար ազ-
գին հասարակաց զգացումին եւ համոզու-
մին մէջ, եւ որ անոնցինէն աւելի բարե-
յաջող եւ իրական արդիւնք ձեռք բերած
պիտի ըլլար ազգին համար, եթէ, ճակա-
տագրական աղէտք, մեծ պատերազմին
առաջին բոմբիւնը պայթած չըլլար այս
ազգին յոյսին ճամբուն վրայ, անգամ մը
ալ խափանելու համար, արիւնի եւ արհա-
ւիրքի սարսափներու մէջ, իր վերելքը զէ-
պի իր կոշումին բարձրակէտը:

* * *

Տարիմը ետքը, 1915-ին, երբ պատե-
րագմը շղթայադերձուած էր ամէն կողմ,
Պօղոս Նուպար դարձեալ հրաման կ'ըն-
դունէր Ազգին Վեհէն՝ կրկին ստանձնելու
ազգային գատին պաշտպանութեան նսւի-
րական պաշտօնը, այս անգամ Հայաս-
տանի ազատութեան հիման վրայ. ու ծե-
րունին, մերստին, կը նկատէր ազգային
ծառայութեան փշուա դաշտին մէջ, գի-
տենք ամենքս ալ թէ նուիրումի ի՛նչ հո-
յակապ ջանադրութեամբ, անընդհատ վեց
տարիներ, այսինքն մինչև 1921, իր բո-
վանդակ ժամանակն ու կորովը, իր անու-
նը, գիրքը, միաքիւ եւ հողի կարողութիւն-
ները եւ իր նիւթական միջոցները լայնօ-
րէն ի սպաս գնելով այդ կենսական գործին:
Ծանօթ է ամենուս թէ այնուհետեւ,
Սէվրի գաշնագրէն ետքը, յոյսի եւ ոգեւո-
րութեան կարճ շրջանէ մը յետոյ, որ մեր
դարաւոր անցեալի բոլոր երազներուն ա-
մէնէն անուշ պատրանքով զգուեց պահ մը
հայութեան սիրտը, ի՛նչպէս նորէն իջաւ
վարագոյրը մեր հայրենիքին հազիւ առա-
ւօտուած բախտին վրայ, տիեզերական ա-
նակնկալներու եղբրական ողբերգութեան
մը մէջէն:

Պօղոս Նուպար, որ պարագաներու
հարկադրիչ դասաւորումով այդ միջոցին
քաշուած էր արդէն իր գործօն գերերէն,
իմ տեսութեամբս՝ երեւան եկաւ մեծու-
թեան աւելի շքեղ եւ լուրջ գեղեցկութեամբ
մը: Հակառակ որ ներքին եւ մանաւանդ

արտաքին դաւանութիւններ մղծկած էին մէկէ շատ աւելի անգամներ իր հողին, անիկա չարանջաց իր ազգին դէմ. զայն իր համարումին մէջ միշտ նկատեց իրբեւ ծառայութեան և նուիրումի արժանի հաւաքականութիւն մը: Պատմութեան փիլիսոփայութեան խոր ըմբռնումով մը, որուն այնքան ընդունակ էր իր բարձր բնացականութիւնը, ջանաց բացատրել դէպքերու օղակաւորումը: Ինչ ինչ պարագաներու առջև Որատիոսի հետ խորհրդածելով տնչուշտ թէ «սակայն յերկար ի վաստակ մարթի թէ քուն սպրդիցի»:

Առանց երբեք փակելու սիրտը իր ազգին հանդէպ, լայնօրէն բացաւ իր քսակն ալ, ու բացի անձանօթ բարերարութիւններէ, զորս աննախանձօրէն և լիարուն առատաձեռնութեամբ անհաշիւ տուաւ ամէն կողմ, նախամոռածուած ծրագրի մը համեմատ կարծես տուաւ միշտ սիրով և հաւատքով:

Բարձր մտաւորական, որ վարժուած էր ընդմիշտ մտածելու թէ այս ժողովուրդին վերականգնումին ամէնէն կենսական լծակը կրթութիւնը կրնայ ըլլալ, իր ամէնէն զօրովաղել ուշադրութեան առարկայ ըրաւ ազգին կրթութեան գործը:

* * *

Բայց լսենք թիւերուն պերճախօսութիւնը:

Գահիրէի Գալուստեան Ազգ. Վարժարանի շէնքէն յետոյ, զոր կառուցած էր վաղուց, ծախսելով աւելի քան 20,000 ոսկի, կառոյց յետոյ նաև Հելիոպոլիսի Նուպարեանը, նուիրելով 4,500 ոսկի:

Գահիրէի մէջ իր հօրը մահէն վերջ հիմնած ուսանողական «վաքֆ»ը, որուն արդիւնքէն ըսի թէ յուսախաբ եղած էր պահ մը, 1924ին վերածեց հայ ուսանողական հիմնարկութեան մը, Պրիւսէի համալսարանական ուստանին մէջ, 26,000 ոսկւոյ հիմնադրամով մը, գլխաւորաբար Հայաստանի համար մասնագէտներ պատրաստելու կանխահոգութեամբ:

Կրկին մրցանակներ սահմանեց, 4000 ոսկւոյ արժողութեամբ, մին՝ Երեւանի Համալսարանին յաջողագոյն շրջանաւարտներուն համար, և միւսը, իր հօրը յիշատակին, Օքսֆորտի Համալսարանին մէջ Հա-

յաստանի պատմութեան և գրականութեան ճիւղերուն համար:

Բարիդի մէջ, Համալսարանական ուստանի (Cité universitaire) թաղին մէջ կանգնել տուաւ հոյակապ շէնք մը, Հայ ուսանողական Տունը, անոր համար յատկացնելով 24,000 ոսկւոյ գումար մը:

Բարիդի մէջ, Բարեկործականի ծոցին մէջ կազմակերպեց Մատենադարան մը, իր և իր հօրը գրադարաններուն պարունակութեան մեծագոյն մասն ալ յատկացնելով անոր, բայց միայն շէնքին և հիմնադրամին համար նուիրելով 8,500 ոսկի:

Երեւանի մէջ կառուցանել տուաւ Մառի Նուպար ակնարութարանը, ծախսելով 13,200 ոսկի: Միութեան վերջնականապէս նուիրեց 100,000 տոլար մասնակցած ըլլալու համար Միութեան Քսանհրկամակին առթիւ «Նուպարաշէն» համար Ամերիկայի մէջ հանգանակել ծրագրուած 250,000 տոլարին. ու յետոյ այդ 100,000 տոլարի արժէթուղիներու արժէքը երբ յանկարծ կըրկնապատկուեցաւ սակարանական վերելքով մը, այն ևս, երկրորդ 100,000 տոլար մը ևս նուիրեց, Պուրսիէներու, Մատենադարանի, և Նուպարեան վարժարանի համար նախապէս տուածներուն վրայ բաշխելով զայն:

Չյիշեցինք տակաւին նորակերտ Առաջնորդարանիս համար տուած 2000 ոսկին և Հելիոպոլսոյ Նուպարեան վարժարանին յատկացուցած գումարը. իսկ շէնք կրնար յիշել բազմաթիւ մեծ ու փոքր ուրիշ գումարներ, զորս տուաւ ամէն օր, մինչև իր յետին շունչը:

* * *

Ահաւասիկ, իր կեանքի ամբողջ գործերուն մէջ, գիտունը կամ ճարտարագէտը, բարեկործը, հայրենասէրը և գործիչը, որ Պօղոս Նուպար Փաշան եղաւ. խորին յարգանքի և սքանչացման միայն արժանի ամէն տեսակէտով:

Բայց իմ միտքս, իրեն համար ընտելական դարձած ծալքով մը թրեւս, պիտի ձկեւր այս ամէնուն ներքև փնտռել մարդը ամէնէն աւելի. մարդը՝ առանց որուն խաբուսիկ կամ փախուսիկ առաւելութիւններ պիտի լինէին միւս ամէնքը: — Ո՞վ պիտի կրնար համամիտ չըլլալ ինծի, որ

գինքը եթէ ոչ ամէնէն չատ՝ բայց ամէնէն մօտէն ճանչցողներէն մին եղայ իմ պաշտօնիս բերմամբը հոս և Բարիկ, եթէ բէի պարզապէս թէ Պօղոս Նուպար ամէնէն աւելի ազնիւ և բարի մարդը եղաւ միշտ:

Փառասիրութիւնը, այն զգացումը որ կրնայ լիկել տխրոյժ հոգիները միայն, իր սրտին անծանօթ մնացած հրաշքներէն մին եղաւ յաւէտ. գործեց, տուաւ, աքքնեցաւ և նուիրուեցաւ ան միշտ, ո՛չ թէ ի խնդիր անուան կամ համբաւի, այլ պարտականութիւն մը կատարած ըլլալու գիտակցութեամբ միայն: Աւետարանի այն ծառան էր ան որ իր Տիրոջմէն, այսինքն Աստուծոյմէ իրեն յանձնուած քանքարը չէր կրնար չհահաւորել յօղուտ ուրիշին: Այդ մարդը, որուն քերականութեան մէջ դոյութիւն չունէր անական և մակբայ, որ կը գրէր այնպէս ինչպէս կը կատարեն թուաբանական գործողութիւնները, ծուծկալ գրեթէ չոր բայց ջղուտ ռոճով մը. գեղեցիկին գիտութիւնը ունէր, ու գեղեցիկը իրեն համար բարին էր միայն: Չսիրեց անտափ փառքը, երբ քսանեակ մը տարիներ առաջ Գալուստեան Ազգ. Վարժարանի շէնքը կոնդնեց, առաջին պայման դրաւ որ վարժարանը կոչուի անունովը ազա Գալուստի միայն, որ առաջին անգամ կառուցած էր հոս ազգային դպրատունը, Պէնի Սուրենի հանգիստակաց թաղին մէջ: Գրով պատուէր աւանդեց որ Բարիկի կամ երեսնի մէջ և այլուր իր կանգնած հաստատութիւններէն և ո՛չ մէկին վրայ դրուի իր անուան արձանագրութիւնը: Վերջին անգամ ի Բարիկ իրեն այցելութեանս միջոցին, երբ, առարկելով իր մէկ գիտողութեանը, կ'ուզէի ըսել պարզապէս թէ արդարութիւն է որ իր անո՛ւնը ևս գրուի Առաջնորդարանի դրան ճակատին վրայ, քանի որ ինքն ալ տուած էր անոր ծախուց համար այնքան, որքան կտակած էր Տիգրան փաշա, «ո՛չ, չեշտեց մեծ ծերունին, ևս տուի որպէսզի կարելի ըլլայ իրագործել կամքը Տիգրան փաշայի, որ միայն մտադրած էր շինել այդ շէնքը, ևս տուած եղայ ոչ թէ ազգին, այլ Տիգրան փաշայի»: Ինչ շքեղ քարոյժ մարդկային ունայնութեան դէմ, որ օձի պէս կ'սողոսկի յաճախ ամենուս սիրտերէններս: Չէր ուզած, տասը տարի առաջ, որ տօնուի իր եօթանասամեակը, երբ ազգային

յոյսերու ամէնէն վարդազոյն օրերուն, իր անունը միայն կը թրթռար հայ շրթունքներուն վրայ. «Պէտք է որ ամէն ցոյց եւ հանգիստակատարութիւն յետաձգուի յաւագոյն օրերու, երբ մեր հիւծիչ մտահոգութիւնները փարատած ըլլան և մեր բաղձանքները իրականացած»: Ու, կ'ըսէր երկու օր առաջ ստացուած հետազիր մը, պատուիրած էր գրով որ յուզարկաւորութիւնը կատարուի բոլորովին պարզ կերպով, en stricte intimité, ամենասեղմ մտերմութեան մը մէջ: Ընթարկաւ մեծութիւնները կը խորշին սուտ ու գոհհիկ փառքերէն. բայց ճշմարիտ փառքը, ժամադիր կ'ըլլայ իրենց անհրաժեշտօրէն, զանկու համար գիրենք օր մը, ուչ կամ կանուխ, արդարութեան լոյսին տակ, խիղճերուն խորը, կամ պատմութեան ստուերին մէջ:

Իր նկարագրին մէկ ուրիշ ցայտուն գիծն էր իմաստութիւնը, կամ, այս բառին աւելի գործնական առումով, ողջմտութիւնը: Իր բարեբարեկու կերպին մէջ բարիքի իմաստասիրութիւնը կար կարծես: Ազնիւ գործ է խղճալ աղքատի մը կամ արգահատիլ տղէտի մը վրայ. բայց աղքատութեան և տղիտութեան դէմ պայքարիլ՝ առաքինութիւն է ինքնին: Պօղոս Նուպար չմերժեց բնաւ առաջինը, բայց տիրականօրէն կատարեց երկրորդը: Ու այդ ամէնը ըրաւ վեհ հոգիի մը վճռականութեամբ, բայց նոյն տառն իր բարեգործութիւններէն պատկառող խոնարհ մարդուն այն համեստութեամբը, որ հարուստեանո՛ւն ալ երբեմն այրիին չիկնուեմով ձգել կուտայ իրենց դուստրները հանրութեան, այսինքն Աստուծոյ գանձանակին մէջ:

Ասոր համար է որ իր ձայնին չեշտը, որուն մէջ հեղինակութեան մը սաստը կար, ոչինչ ունէր սակայն պակուցիչ. և ընդհակառակն խրախոյսի ներշնչում միայն կ'ազդէր տարտամ մտայնութիւններուն կամ կարկամ կամէութիւններուն, որոնք, անծանօթ ներքին մարդուն հեղութեանը իր մէջ, վարանքի կը մատնուէին յաճախ ի տես կամ ի լուր իրեն: — Համակ հեղ, համակ կորով ու շարժում, որ արեւելքի թէև, և արեւելեան ամէնէն հեշտ երկրին մէջ ծնած ու սնած, չճանչցաւ երեք բաղմոցն ու համրիչը, ևս զօր կը տեսնէիր իր աշխատութեան սեղանին առջև, «միտքը

անդադրում հետապնդումի մը վաղքին մէջ» միշտ կարծես: Իսկ իր հոգին, ո՛հ, խիստ արտաքինի մը ներքե բուն քաղցրութիւնն էր ան. կարծրակէտք եւ փռատ միջոց, որուն մէջ կար սակայն, անուշահամ հոյզը. իր բարքը, ազնուական եւ խորապէս հեղ սրտի այն վեհութիւնը, որ կնիքն էր իր նկարագրին:

Բնախօսական կարգին մէջ, որպէսզի առողջ եւ մաքուր լինի՝ պէտք է որ ներսէն սկսի եւ ներքնապէս կատարուի աճումը: Օրէնքը նոյն է նաեւ հոգեկան աշխարհի համար. մեծութիւնը այն ատեն միայն ազնիւ է եւ իրական, երբ սիրան է անոր ազդեցութիւնը: Հոգեբանական այն երեւոյթը իրողութիւն մըն էր մեծանուն հանդուցեալին վրայ: Իր մտքը նստած, երբ կը նայէիր իրեն, կամ կը լսէիր զինքը, կ'զգայիր թէ առջեւն եւ անառիկ կամ անառարկելի մեծութեան մը, որ զրաւիչ էր բայց ոչ ճնշող, եւ որ բոլոր սիրուելիք բաներուն, պիտի կրնայի ըսել ամէնէն մեծարժէք զազափառներուն, հմայքն ունէր:

Իր կեանքի հուսկ յետին իր օրերուն, երբ ոյժի, զօրութեան եւ ազդեցութեան ամէն մարմնական ձեւ կամ ձայն անցած հեռացած էին այլեւ իրմէ, դեռ կը մնար, մեծութեան այդ շուքը միայն, շնորհքը իր հոգիին, որ հզօր մնացած էր միշտ իր զգացողութեան եւ մտածումին մէջ: Անոնց, դեռ չխորտակուած իր սրտին եւ խորհուրդին, բարի եւ լուսաւոր ազդեցումը էր որ իր մահուան մահիճին մէջէն ալ, ողևարքէն դեռ ամիս մ'առաջ իր սէրը կ'ուզէր ազգին:

Իմ ամենազերջին այցելութեանս միջոցին, երբ եւրոպահայ սփիւռքին յարգանքը կը հաղորդէի իրեն, ու կը փափաքէի ընդունիլ իր ողջոյնը՝ եղիպտոսի իր հայրենակիցներուն, «Համոզուած եմ, չըլնալաց, հայրենասէր ժողովուրդ ենք մենք. մեր թերութիւնները բացատրելի թերութիւններ են ընդհանրապէս. մեղք որ խաբեր են մեզ...»: Ու երբ, «Թող հանգարտ լինի Ձեր խիղճը Վսեմ. Տէր, յարեցի իսկոյն, դուք լրիւ կատարեցիք Ձեր պարտականութիւնը. Ձեր ըրածը պիտի չկորսուի ազգին կեանքին մէջ», սեղմուած հեքով մը հաղիւ բռնելով արցունքը, որ արդէն փայլեցուցեր էր իր նայուածքը, «Իմ

սէրս ամէնուն, ամբողջ ազգին», եղաւ իր վերջին բառը:

Երջանիկ ձերունի, որուն կեանքն համբուն՝ կեանքը եղաւ իր ազգին:

* * *

Չեմ կրնար մոռնալ տպաւորութիւնը զոր ընդունած էի իրմէ, երբ, իբրեւ ուխտատեղիէ մը, դուրս կ'ելնէի մահամերձ Հայրենասէրին սենեակէն:

Ու հիմա, մինչ կը խորհիմ արցունքներէ դեռ թաց իր գերեզմանին վրայ, ուր հանգչեցուցին իր մարմինը, եւ մինչ կը նայիմ այս պատկերին, ուսկից, իբրեւ յատկանշականութեան մը խորէն կարծես կը դիտէ զմեզ, ինձ կը թուի լսել հետեւէն եկող խոր բայց ջինջ ձայն մը որ կ'ըսէ. «Ո՛հ, հոս եւ հոն չէ իր տեղը, ո՛չ այն ափ մը հողին տակ, զոր թռչնիկ մը երկու ոտով մով պիտի չափէր, եւ ո՛չ այս չըջանալին թառը, ուր իր գէմքին քարացած զիծերը կ'անշարժանան. Հայութեան սիրտն է միայն իր հոգւոյն վերջին հանգստարանը, ու անոր պատմութիւնը՝ այն չըջանալը, որ միայն պիտի կարենայ ընդգրկել իր պատկերը»:

Խաղաղութիւն իր հոգւոյն, եւ փառք իր յիշատակին:

ՊՕՂԱՍ ՆՈՒՊԱՐ

Մեծ մարդ էր, Պօղոս Նուպար.

Պէտք էր ապրէր իբրեւ իսպար

Ազնիւ, վեհանձն համեստութեան,

Իբրեւ արձէք, իբր զազափառ:

Մեծ էր մքսով, իբր վրսեմ

Շուք մը ունէր. սակայն նրսեմ

Չունէր մէք իր խօսքերուն.

Նըրքներ իրեն օրհնեց հիւսնն:

Ան տպեցաւ հայտ համար.

Ինչ որ ունէր Ան՝ անհամար

Տուաւ Ազգին արձով, խելով.

Հարուսեցեալ եղաւ իսպար:

ԲԱԿ